

Wakar, Andrzej

Próba analizy rozwoju ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach w okresie lat 1921-1933

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 33-49

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRÓBA ANALIZY ROZWOJU RUCHU ROBOTNICZEGO NA WARMII I MAZURACH W OKRESIE LAT 1921—1933

Ruch socjalistyczny na terenie Warmii i Mazur przed pierwszą wojną światową nie przedstawiał imponującej siły ani pod względem liczby, ani intelektualnej powagi. Wydaje mi się, że wnioski, wyciągnięte przez dr Tadeusza Grygiera w jego cennej i opartej na bogatym materiale źródłowym rozprawce, dotyczącej wrzenia rewolucyjnego na Warmii i Mazurach w latach 1905—1907¹⁾, są zbyt daleko idące. Wprawdzie liczba strajków robotniczych w tych latach zwiększyła się w naszym regionie w stosunku do lat 1903—1904, ale nie była znacznie wyższa niż np. w r. 1902, a znacznie niższa niż w latach 1912—1913²⁾. Dowodem śpiączki ideowej i organizacyjnej klasy robotniczej Warmii i Mazur w tych latach są obserwacje podróżników, związanych z ruchem robotniczym, jak Sempołowska czy Limanowski³⁾. Najbardziej zaś przemawiają przeciw zbyt optymistycznym ocenom zasięgu wpływów ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach przed pierwszą wojną światową liczby głosów, które padły na socjaldemokrację w wyborach do Reichstagu i to zarówno w 1907 r., a zatem w czasie pewnego wzniesienia fali nastrojów rewolucyjnych, jak i w 1912 r.

Liczyby te dla trzech obwodów wyborczych rejencji olsztyńskiej, powiększonej o powiat Olecko, a z pominięciem powiatu giżyckiego, przedstawiały się następująco⁴⁾.

Okręg wyborczy	Data wyborów	Ludność w g. stanu z 1.12.1905 i 1.12.1910	Uprawn. do głosowania	Głosował % wyborców	Konserwatyści	Narod. liberal.	Centrum	Polscy kandydaci narodowi	%, od sumy g. ważnych	Socjal-demokr.	%, od sumy g. ważnych
Ostróda—Nidzica	25.I.1907	130.746	23 386	85,5	13.803	4.433	—	1.170	5,9	504	2,5
	12.I.1912	134.082	24.652	88,2	12.229	7.915	—	1.082	5,0	423	1,9
Olsztyn—Reszel	25.I.1907	136.015	25.480	84,7	—	3.133	12.944	5 380	25,0	76	0,4
	27.II.1911	—	26.667	69,4	—	—	10.504	7 519	40,8	349	1,9
	12.I.1912	141.458	27.008	72,9	—	40	12.205	6.746	34,5	408	2,1
Olecko—Elk—Pisz	25.I.1907	144.923	27.552	79,4	20.343	—	—	41	0,2	630	2,9
	14.IV.1910	—	28.069	86,1	10 325	12.829	—	—	—	914	3,8
	12.I.1912	146.054	28.704	90,5	15.000	9.916	—	—	—	939	3,6
Mragowo—Szczytno	25.I.1907	118.507	21.812	82,0	13.027	4.226	—	240	1,3	334	1,9
	12.I.1912	119.506	22.609	85,6	11.182	5.117	—	2.698	14,0	246	1,3
R a z e m	25.I.1907	530.191	98.230	82,8	47.173	11.792	12.944	6.831	8,4	1544	1,9
	12.I.1912	541.100	102.973	84,3	38.411	22.988	12.205	10.526	12,2	2016	2,3

1) Tadeusz Grygier: Wrzenie rewolucyjne na Warmii i Mazurach w latach 1905 — 1907. Materiały Sesji Naukowej roku 1905 w Warszawie. Warszawa 1955.

2) Statistik des Deutschen Reichs, Bände 134, 141, 148, 157, 164, 171, 178, 188, 195, 230, 239, 249, 259 u. 269.

3) Stefania Sempołowska: „Mazury Pruskie”, Warszawa 1920; Bolesław Limanowski: „Mazowsze Pruskie”, Kraków 1925.

4) Statistik des Deutschen Reichs, Band 250. Także Statistik der Reichstagswahlen 1907, B.I. 2,3, Berlin 1907, Vierteljahrshäfte zur Statistik des Deutschen Reichs, Erg. H. z. 1907. I. u.zu 1907, III, IV.

W 1907 roku socjaldemokracja otrzymała łącznie 1544 głosów, co stanowiło 1,9 proc. liczby oddanych ważnych głosów. W 1912 r. socjaldemokracja otrzymała łącznie 2016 głosów, co stanowiło 2,3 proc. liczby oddanych ważnych głosów. Liczby te są, jak widzimy, niesłychanie skromne. Z zestawienia list wyborczych wynika, że z ramienia socjaldemokracji kandydowali na posłów przedstawiciele tej partii, mieszkający w innych okręgach wyborczych. Okazuje się więc, że ruch robotniczy na terenie Warmii i Mazur nie posiadał w tym czasie także i zdolniejszych czy bardziej popularnych przywódców, których by można było wyborcom zaprezentować.

Pragnąc zilustrować zmiany, które zaszły w ruchu robotniczym Warmii i Mazur po wojnie światowej, rewolucji 1918/1919 r. i plebiscycie, zatrzymać się wypadnie dłużej nad sprawą bazy społecznej tego ruchu.

Jest na ogół rzeczą przyjętą uważać rozwój ruchu robotniczego za wykładnik przemian, zachodzących w strukturze społeczeństw na skutek rozwoju przemysłu. Niestety, historia zakładów przemysłowych naszego regionu, tak wydaje się nieodzowna dla bieżącej praktyki gospodarczej, podobnie zresztą jak historia gospodarki rolnej tego terenu, oczekuje wciąż na opracowanie. Potrzeba takiego opracowania bezsprzeczna chyba dla każdego ekonomisty i działacza gospodarczego, zajmującego się naszym regionem, jest postulatem, oczekującym spełnienia.

Pośrednio dane, dotyczące rozwoju gospodarczego naszego regionu, wyprowadziłem ze statystyki zawodowej, przeprowadzonej w czasie spisów z dnia 14. VI. 1895 r., 12. VI. 1907 r., 16. VI. 1925 r. i 16. III. 1933 r.⁵⁾ Spisy te, przeprowadzone według jednej w zasadzie metody statystycznej, w sposób niesłychanie plastyczny przedstawiają przemiany w strukturze zawodowej poszczególnych powiatów rejencji olsztyńskiej, pośrednio więc obrazują kierunek rozwoju gospodarczego każdego powiatu z osobna i całego regionu łącznie.

Rozważania nad tym niesłychanie interesującym materiałem ograniczamy tylko do wniosków końcowych. Uderza przede wszystkim fakt, że liczba ludności Warmii i Mazur w ciągu czterdziestu lat uległa minimalnemu jedynie wzrostowi, a w pewnych latach podlegała okresowym zniżkom. Do tego stwierdzenia wrócić jeszcze później.

Drugim faktem, na który zwrócić musimy uwagę, jest zjawisko produktywizacji ludności Warmii i Mazur. O ile początkowo liczba osób, znajdujących się na utrzymaniu jednostek zawodowo czynnych, jest duża, to później szybko się zmniejsza. I tak kolejno w latach 1895, 1907, 1925 i 1933 na 1000 osób, zamieszkałych w naszym regionie, przypadało czynnych zawodowo 375—456—549—557.

Z tych samych liczb wynika, choć można to oddzielną statystyką uzasadnić, fakt znacznej produktywizacji kobiet.

Zmniejszają się wskaźniki czynnych zawodowo w rolnictwie. Wynoszą one w kolejnych spisach na 1000 czynnych zawodowo 623—610—582—529 osób.

W handlu i komunikacji, bo te działy pracy statystyka niemiecka łączy, obserwujemy pewien wzrost liczby czynnych zawodowo, wynikający zapewne z rozwoju komunikacji samochodowej po wojnie. Dział — wolne zawody i służba państwowa — ulega niewielkim tylko wahaniom. Ten pozornie jasny obraz normalnego — wydaje się — rozwoju gospodarczego zaciemniają jednak liczby, dotyczące działów — służba domowa i osoby bez stałego zajęcia oraz osoby bez zawodu. Te kategorie przejawiają tendencje do szybkiego, nienaturalnego wzrostu, wyrażającego się np. jeśli chodzi o służbę domową i osoby bez stałego zajęcia w liczbach w kolejnych spisach na 1000 czynnych zawodowo osób 17—11—40—88. W liczbach tych ukryte jest bezrobocie, które w 1933 r. — wydzielone w oddzielnej kategorii statystycznej — wynosiło 20.744 osób. Do zagadnienia bezrobocia wrócimy jeszcze.

Najbardziej interesujące są dla nas liczby czynnych zawodowo w przemyśle, górnictwie, hutnictwie, budownictwie i rzemiośle, a więc liczby ilustrujące główną, acz nie jedyną — pamiętamy bowiem, że czynni zawodowo w rolnictwie, to prawie w połowie niesamodzielni, a więc robotnicy rolni — bazę społeczną ruchu robotniczego. Te liczby — czynnych zawodowo w przemyśle, górnictwie, hutnictwie, budownictwie i rzemiośle — przedstawiały się w kolejnych spisach dla Warmii i Mazur w sposób następujący. W liczbach bezwzględnych: 28.785 — 33.203 — 37.182 — 32.880.

⁵⁾ Statistik des Deutschen Reichs, Bände 109, 209, 403 u. 454.

Jeżeli przyjmiemy stan z 1895 r. za 100, to odpowiednie wskaźniki dla lat 1907, 1925 i 1933 wyglądać będą następująco: 115—129—114.

Wynika więc, że — pośrednio rzecz ujmując — proletariat Warmii i Mazur w ciągu czterdziestu lat tylko nieznacznie się powiększył, przy czym w końcowym etapie, w 1933 r. był liczebnie słabszy niż przed pierwszą wojną światową, niż w r. 1907. Liczby te wypadną bardziej pesymistycznie, jeżeli ujmiami je w stosunku do ogółu czynnych zawodowo. Na 1000 osób czynnych zawodowo zatrudnionych w przemyśle przypadało w kolejnych spisach 147—139—125—107.

Podobny obraz osiągniemy, jeśli porównamy globalną liczbę, utrzymujących się z przemysłu, a więc czynnych zawodowo wraz z osobami na utrzymaniu — w stosunku do ogółu ludności. Na 1000 osób wg kolejnych spisów przypadnie wtedy: 167—177—155—c-a 140.

Mamy więc oto wyprowadzony w sposób niezbity poprawny wniosek. **Znaczenie przemysłu w całokształcie gospodarki Warmii i Mazur ulegało od dłuższego czasu, a zwłaszcza w latach 1921-1933, stałemu zmniejszeniu.**

Uzupełniając nasze rozważania znanymi skądinąd tabelami, ilustrującymi strukturę własności rolnej oraz emigracji zarobkowej⁶⁾ moglibyśmy stwierdzić, iż: Warmia i Mazury w latach 1921 — 1933 stanowiły nadal krainę rolniczą, o przewadze wielkiej własności, cierpiącej na chroniczny brak robotnika rolnego, kraj o małym i malejącym znaczeniu przemysłu, teren, skąd przemysł zachodnio-niemiecki czerpał stale i w skali masowej taniego robotnika. Sumując stwierdzić trzeba, iż baza społeczna dla ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach w latach 1921 — 1933 w porównaniu do okresu przedwojennego bynajmniej się nie rozszerzyła.

Zestawmy teraz z tym twierdzeniem liczby, ilustrujące zasięg wpływów ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach. Liczby te zaczerpnąć można ze statystyk wyborów do Reichstagu, prezydenta Rzeszy, do sejmiku pruskiego, do sejmiku prowincjonalnego, do ciał samorządowych, do kas chorych. Weźmy dla przykładu, jako najbardziej ilustracyjne, liczby głosów w wyborach do Reichstagu⁷⁾.

A zatem na partie robotnicze głosowało:

Wybory	Liczba głosów			Ogółem na partie robotnicze	% w stosunku do ważnych głosów			
	SPD	USPD	KPD		SPD	USPD	KPD	Razem
20. II. 1921 r.	48 390	6.076	10.953	65.419	22,0	2,7	5,0	29,7
4. V. 1924 r.	35.195	869	13 698	49.762	14,4	0,4	5,6	20,4
7. XII. 1924 r.	37.769	235	11.790	49.794	16,3	0,1	5,1	20,5
20. V. 1928 r.	49.862		10.946	60.808	22,8		5,2	28,0
14. IX. 1930 r.	40 510		15.223	55.733	18,2		6,9	25,1
31. VII. 1932 r.	33.503		21.255	54.758	13,9		8,8	22,7
6. XI. 1932 r.	34.590		21.501	56.091	15,1		9,4	24,5
5 III 1933 r.	25.070		12.614	37.684	9,2		4,6	13,8

⁶⁾ Włodzimierz Wakar: Struktura demograficzna Prus Wschodnich — w zbiorowej pracy „Prusy Wschodnie, przeszłość i teraźniejszość”, Poznań 1932, str. 169—183.

⁷⁾ Statistik des Deutschen Reichs, Bände 291/III, 315/II, 315/IV, 372/II, 382/II, u. 434 oraz, gdy chodzi o głosy na listy polskie: W. Horn „Ostpreussens Deutschtum im Spiegel der politischen Wahlen”, Ostland-Forschungen, 3, Danzig 1933.

Wybory z 20 lutego 1921 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu 8.X.1919r.	Upraw- nieni do głosowa- nia	W wy- borach wziął udział % upraw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	K.P.D.	USPD	Polska Partia Ludo- wa	Burżuazyjne partie niemieckie				
									Deutsche Natio- nale Volks- Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	Deutsche Demokr. Partei	Inne razem
Elk	57.414	30.677	84,2	24.922	6.735	707	26	46	11.990	3.978	96	1.063	281
Giżycko	45.681	23.709	81,6	18.710	5 108	1.053	499	10	6.360	4.219	263	1.115	83
Mragowo	50.789	26.654	78,5	19.376	7.569	470	366	7	7.296	2.175	925	541	27
Nidzica	38.563	18.998	83,9	15.596	3.733	403	365	85	9.542	1.040	290	121	17
Olsztyn miasto	34.731	20.879	76,7	15.560	1.002	1.667	561	327	1.866	4.321	5.185	414	217
Olsztyn powiat	57.518	28.992	82,3	22.478	4.262	461	236	5.034	1.261	1.395	9.616	148	65
Ostróda	76.258	40.988	84,7	33.980	5.956	3.290	1.615	559	15.450	3.710	1.144	2.053	203
Pisz	52.403	27.108	81,5	21.005	6.959	1.190	268	—	8.161	3.704	127	504	92
Reszel	49.658	27.815	86,0	23.308	3.679	428	204	694	1.109	976	15.673	390	155
Szczytno	73.719	35.509	76,9	25.003	3.387	1.284	1.936	463	13.723	2.096	1.376	713	25
R a z e m	526.734	281.339		219.938	48.390	10.953	6.076	7.225	76.758	27.614	34,695	7.062	1.165

Wybory z 4 maja 1924 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 8.X.1919r.	Liczba uprawn. do głosowa- nia	%	głosu- jących w wyb.	Ważne głosy	Verei- nigte SPD	KPD	USPD	Polska Partia Ludowa i Zjednocz. Mazurska	Burżuazyjne partie niemieckie					Inne razem
										Deutsche Nationale Volks-Partei	Deutsche Völkisch- soziale Freiheits- block	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	Deut- sche Demokr. Partei	
Elk	57.414	33.177	85,1	27.960	4 652	1.007	96	67	13.004	5 715	2.149	241	611	418	
Giżycko	45.681	24.681	82,0	19.897	5.236	500	86	21	9.086	1 565	1.924	321	592	566	
Mrągowo	50.789	28.081	85,9	23.876	5.404	1.623	58	63	11.531	813	2.082	977	827	498	
Nidzica	38.571	19.882	85,9	16.869	1.992	616	53	112	9.945	3.034	407	277	253	180	
Olsztyn miasto	34.731	22.097	77,7	16.916	771	2.063	48	339	4.664	1.539	960	5.897	524	111	
Olsztyn powiat	57.518	29.249	83,8	23.723	1.677	1.770	102	6.611	4.273	437	600	7.617	174	462	
Ostróda	75.570	41.925	87,7	36.332	5.654	1.814	110	133	18.550	5.767	1.715	1.299	765	525	
Pisz	52.403	27.977	88,4	24.454	4.005	1.363	132	73	13.809	2.171	1.670	173	390	668	
Reszel	49.658	27.942	82,4	22.564	2.496	1 106	49	1.084	2.931	307	968	12.964	236	423	
Szczytno	73 719	36.866	86,3	31.396	3.308	1.836	135	783	18.850	2.290	1.603	1.609	483	499	
R a z e m	536.054	291.877		243.987	35.195	13.698	869	9.286	106.643	23.638	14.078	31.375	4.855	4.350	

Wybory z 7 grudnia 1924 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 8.X.1919r.	Liczba uprawn. do głosowa- nia	% głosu- jących w wyb.	Ważne głosy	S P.D.	R P.D.	USPD	Polska Partia Ludowa i Zjednocz. Mazurskie	Burżuazyjne partie niemieckie					Inne razem
									Deutsche Nationale Volks-Partei	Nat. Sozial. Freiheits- Bewegung	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	Deut- sche Demokr. Partei	
Elk	57 414	32.826	77,3	25 040	4.649	1.187	18	30	12.734	2.665	2.087	263	523	884
Giżycko	45.681	24.615	80,5	19.517	5.518	708	61	7	8.892	1.151	1 781	311	526	562
Mrągowo	50.789	28.672	81,3	23.015	5.972	969	22	25	11.255	733	1.775	914	1.079	271
Nidzica	38.571	20.041	82,4	16.316	1.505	645	10	42	9.463	3.412	481	304	283	171
Olsztyn miasto	34.731	22.351	81,3	17.911	1.151	1.858	8	221	4.797	1.132	1.307	6.034	856	547
Olsztyn powiat	57.518	29.319	71,6	20.600	2.290	1.390	37	2.747	4.226	239	464	7.204	234	1.769
Ostróda	75.570	42.375	84,6	35.474	5.281	1.451	24	59	19.356	4.818	1.579	1.261	840	805
Pisz	52.403	28.467	80,2	22.441	5.130	1 358	22	36	10.718	2.181	1.474	186	570	766
Reszel	49.658	28.333	78,4	21 908	2.510	764	10	381	2.656	194	799	10.989	289	3.316
Szczytno	73.719	37.108	79,0	28.988	3.763	1.460	23	199	16 582	2.832	1.442	1.696	443	548
R a z e m	536.054	294.107		231.210	37.769	11.790	235	3.747	100.679	19.357	13.189	29.162	5.643	9.639

Wybory z 20 maja 1928 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 16.VI. 1925 r.	Uprawn do głosowa- nia	W wybo- rach wziął udział % upraw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	KPD	Polska Partia Ludowa i Mazurska Partia Ludowa	Burżuazyjne partie niemieckie					
								Deutsche Nationale Volks-Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	Deutsche Demokr. Partei	NSDAP	Inne razem
Elk	58.425	32.167	73,1	23.170	5.546	1.541	27	8.286	1.694	271	373	95	5.337
Giżycko	45.724	26.182	72,7	18.777	6.521	238	8	6.532	1.409	238	520	75	3.236
Mragoń	51.770	29.062	76,4	21.941	7.897	785	4	8.667	1.252	762	768	96	1.710
Nidzica	38.599	20.493	77,9	15.748	3.088	368	31	8.341	473	302	329	360	2.456
Olsztyn miasto	38.105	22.896	79,1	17.940	1.839	1.370	120	4.391	1.491	6.556	756	202	1.215
Olsztyn powiat	55.808	29.827	69,2	20.328	3.454	1.019	2.433	4.149	439	7.170	257	115	1.292
Ostróda	76.604	41.688	78,7	32.445	7.975	814	27	15.490	1.559	1.171	687	142	4.580
Pisz	55.239	28.600	72,9	20.545	4.811	2.580	17	7.399	1.096	147	680	54	3.761
Reszel	48.965	27.798	77,9	21.450	4.126	251	225	3.999	751	9.780	279	63	1.976
Szczytno	71.048	37.306	70,6	25.981	4.605	1.980	136	10.954	1.189	1.677	1.031	223	4.186
R a z e m	540.287	296.019		218.325	49.862	10.946	3.028	78.208	11.353	28.074	5.680	1.425	29.749

Wybory z 14 września 1930 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 16.VI. 1925 r.	Uprawn. do głosowa- nia	W wybo- rach udział % upraw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	KPD	Polska Partia Ludo- wa	Burżuazyjne partie niemieckie				
								Deutsche Nationale Volks- Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	NSDAP	Inne razem
Elk	58.425	32.905	76,0	24.840	3.992	1.838	20	6.280	541	279	8.048	3.842
Giżycko	45.724	26.231	70,1	18.264	4.954	1.197	13	3.058	998	221	5.290	2.533
Mragowo	51.770	29.820	75,5	22.425	6.622	1.223	30	3.965	470	809	7.310	1.996
Nidzica	38.599	21.081	71,0	14.849	2.702	622	22	5.725	290	347	3.831	1.310
Olsztyn miasto	38.105	24.577	80,6	19.730	1.905	1.814	136	2.754	881	6.818	3.172	2.250
Olsztyn powiat	55.808	30.539	67,5	20.473	2.967	1.237	1.627	2.448	202	8.412	1.368	2.212
Ostróda	76.604	42.223	75,7	31.682	7.140	1.471	34	10.769	1.471	1.232	6.975	2.590
Pisz	55.239	28.658	73,5	20.938	3.787	1.920	17	4.783	446	118	7.155	2.712
Reszel	48.965	28.625	78,3	22.308	2.895	1.269	185	2.289	404	10.942	1.836	2.488
Szczytno	71.048	38.271	70,7	26.933	3.546	2.632	113	7.723	557	1.687	8.173	2.502
R a z e m	540.287	302.930		222.442	40.510	15.223	2.197	49.794	6.260	30.865	53.158	24.435

Wybory z 31 lipca 1932 r.

P o m i a t	Ludność w/g stanu z 16.VI. 1925 r	Uprawn. do głosowa- nia	W wybo- rach wzięt udział % uprauw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	KPD	Polska Partia Ludo- wa	Burżuazyjne partie niemieckie				
								Deutsche Nationale Volks- Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	NSDAP	Inne razem
Elk	58.425	34.138	77,0	26.138	3.336	1.680	9	1.881	106	311	18.457	358
Gizycko	45.724	27.501	77,4	21.176	3.698	1.624	3	1.412	163	240	13.643	393
Mragowo	51.770	31.367	79,0	24.660	4.836	2.482	13	1.937	102	810	14.197	283
Nidzica	38.599	22.143	72,4	15.913	1.737	905	15	1.673	107	321	10.976	179
Olsztyn miasto	38.105	25.167	81,1	20.304	1.720	2.312	99	1.485	135	7.095	7.230	228
Olsztyn powiat	55.808	32.505	66,1	21.377	2.225	2.726	1.272	1.106	48	8.804	4.956	240
Ostróda	76.604	45.302	71,7	32.188	6.153	2.708	3	4.684	256	1.161	16.705	518
Pisz	55.239	30.661	75,8	23.146	3.274	2.124	8	1.200	127	182	15.765	466
Reszel	48.965	30.513	81,4	24.765	3.412	2.088	163	1.219	77	11.581	6.037	188
Szczytno	71.048	40.611	76,9	31.131	3.112	2.606	93	2.478	113	1.784	20.557	388
R a z e m	540.287	319.908		240.798	33.503	21.255	1.678	19.075	1.234	32.289	128.523	3.241

Wybory z dnia 6 listopada 1932 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 16.VI. 1925 r.	Uprawn. do głosowa- nia	W wybo- rach wziął udział % upraw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	KPD	Polska Partia Ludo- wa	Burżuazyjne partie niemieckie				
								Deutsche Nationale Volks- Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	NSDAP	Inne razem
Elk	58.425	34.266	75,2	25.662	3.351	1.735	3	2.574	161	306	17.020	512
Giżycko	45.724	27.188	71,9	19.437	3.804	1.753	2	1.999	479	232	10.738	430
Mrągowo	51.770 •	30.964	75,6	23.303	5.312	1.964	10	2.602	146	752	12.163	354
Nidzica	38.599	22.133	70,8	15.537	1.769	789	12	2.347	120	322	9.916	262
Olsztyn miasto	38.105	25.773	73,6	18.904	1.721	2.275	100	2.408	208	6.355	5.516	321
Olsztyn powiat	55.808	32.424	64,6	20.859	2.106	2.681	1.188	1.363	61	8.523	4.571	366
Ostróda	76.604	44.869	68,2	30.301	6.509	2.741	16	7.846	284	1.105	11.085	715
Pisz	55.239	30.343	72,3	21.835	3.390	2.615	11	1.895	156	156	12.929	683
Reszel	48.965	30.170	76,3	22.938	3.438	2.069	158	1.473	99	9.973	5.423	305
Szczytno	71.048	40.457	73,9	29.774	3.190	2.879	85	3.745	138	1.650	17.597	490
R a z e m	540.287	318.587		228.550	34.590	21.501	1.585	28.252	1.852	29.374	106.958	4.438

Wybory z 5 marca 1933 r.

P o w i a t	Ludność w/g stanu z 16.VI. 1925 r.	Uprawn. do głosowa- nia	W wybo- rach wziął udział % upraw- nionych	Liczba ważnych głosów	SPD	KPD	Burżuazyjne partie niemieckie					Inne razem	Polska Partia Ludowa w wyborach do Reichstagu udziału nie brała. W wyborach do Sejmiku Prowincjonalnego w Królewcu w dniu 5. III. 1933 r. kandydaci polscy otrzymali głosów
							Deutsche Nationale Volks- Partei	Deutsche Volks- Partei	Zentrum	NSDAP			
Elk	58.425	34.392	87,5	29.926	2.264	950	1.970	85	288	24.055	314	22	
Giżycko	45.724	27.263	85,0	23.027	2.600	864	2.237	158	189	16.699	280	12	
Miągowo	51.770	31.380	87,2	27.228	3.977	1.277	2.216	95	719	18.794	150	19	
Nidzica	38.599	22.402	88,1	19.584	844	406	1.981	104	285	15.859	105	13	
Olsztyn miasto	38.105	26.276	86,4	22.493	1.341	1.710	2.336	134	6.859	9.897	216	100	
Olsztyn powiat	55.808	32.778	80,3	25.821	1.946	1.554	1.442	35	8.500	12.242	102	1.132	
Ostróda	76.604	45.140	84,3	37.727	4.656	1.506	6.293	216	1.097	23.667	292	12	
Pisz	55.239	30.880	85,5	26.194	2.475	1.202	1.797	87	140	20.064	429	7	
Reszel	48.965	30.589	84,8	25.733	2.841	1.300	1.510	73	9.989	9.951	69	145	
Szczytno	71.048	41.443	87,1	35.886	2.126	1.845	3.244	92	1.722	26.633	224	70	
R a z e m	540.287	322.543		273.619	25.070	12.614	25.026	1.079	29.788	177.861	2.181	1.540	

Z liczb tych wynika, że w całym okresie lat 1921—1933, z wyjątkiem ostatnich wyborów, przeprowadzonych już po objęciu władzy przez hitlerowców, wpływy obu partii robotniczych wzgl. trzech, wliczając początkowo niezależnych socjalistów, utrzymały się bez zmiany na jednakowym poziomie, wyrażającym się w stosunku 20—30 proc. liczby ważnych głosów. Co więcej, jeśli liczby te porównamy z odpowiednimi liczbami uprawnionych do głosowania, okaże się, że wahania zmniejszą się do minimum.

Wahania więc te są raczej rezultatem większej lub mniejszej aktywności wyborców, związanej z przyływami lub odpływami fali rewolucyjnej. Stan więc wpływów partii marksistowskich, globalnie je traktując, był w ciągu lat 1921—1933 ustabilizowany i wyrażał się liczbą c-a 25 proc. sumy głosów.

Jeżeli te c-a 25 proc. głosów zestawimy z c-a 2 proc. głosów, które padały w okresie przedwojennym na socjaldemokrację, stwierdzimy, że w stosunku do lat przedwojennych nastąpił przewrót. Przewrót ten okaże się tym bardziej efektywny, jeśli porównamy liczby głosów na partie robotnicze na Warmii i Mazurach w latach przedwojennych i powojennych w stosunku do liczb głosów w całym państwie niemieckim. Zobaczymy wówczas, że region nasz bardzo poważnie nadrobił opóźnienie w rozwoju ruchu robotniczego.

Przewrót ten, jak wykazaliśmy, nie posiadał uzasadnienia w jakichś istotnych zmianach układu społecznego naszego regionu. Był to więc przewrót, dokonujący się w świadomości społecznej szerokich mas. Wynikał on albo z rozwoju procesów integracyjnych w państwie niemieckim, dla których odrębność językowa Warmii i Mazur stanowiła niegdyś przeszkodę, albo z wpływów na umysły tak doniosłych wydarzeń, jak wojna światowa i rewolucja październikowa oraz rewolucja 1918/1919 r., albo z wszystkich tych przyczyn łącznie. Priorytetu którejs z tych przyczyn nie jestem w stanie uzasadnić.

Z liczb tych wynika, do czego powrócę jeszcze w dalszych wywodach fakt, że przesunięcia wpływów między partiami robotniczymi odbywają się nie kosztem ruchu robotniczego, traktowanego jako całość. Odnotujemy na marginesie, że KPD, będąca początkowo znacznie słabszym partnerem, wzrasta stale kosztem SPD.

Dodatkową ilustracją przełomu, o którym mówimy, jest statystyka strajków. O ile w latach przed pierwszą wojną światową notowano najwyższą dla Prus Wschodnich liczbę w 1911 r. 69 strajków rocznie z 5142 strajkującymi, to po wojnie liczby te parokrotnie się powiększyły i wynoszą np. dla 1920 r. 235 strajków z 58712 strajkującymi, w 1922 r. 255 strajków z 49614 strajkującymi itd. Krzywa, obrazująca nasilenie ruchu strajkowego, jest jednocześnie doskonałą ilustracją przyływów i odpływów fali rewolucyjnej⁸⁾. Z braku miejsca nie rozwijam tego zagadnienia szerzej, zwracając jedynie uwagę na fakty strajków robotników rolnych, której to formy walki statystyka Prus Wschodnich przed pierwszą wojną nie ewidencjonowała. Jest to także nowy moment w sytuacji politycznej Warmii i Mazur, zmieniający w sposób istotny znane charakterystyki postawy politycznej robotników rolnych pióra Juliana Marchlewskiego⁹⁾.

Zatrzymajmy się jeszcze na chwilę przy statystykach wyborczych. Z porównania liczby głosów, które padły na partie robotnicze w miastach i na wsi wynika, iż w przeciwieństwie do całości państwa niemieckiego nie jest tu utrzymany priorytet miast. Przeciwnie, proporcje są niemal jedna-

⁸⁾ Max Conrad, *Streiks und Aussperrungen im Jahre...*, Reichsarbeitsblatt (Nichtamt. Teil) Nr 9, 1922, s. 283—293, Nr 4, 1923, s. 78 u. fol, Nr 11, 1923, s. 238 u. f.

⁹⁾ Julian Marchlewski: *Stosunki społeczno-ekonomiczne w ziemiach polskich zaboru pruskiego*, Pisma, Warszawa 1952, t. I., str. 504 pisał: „Wiejski robotnik bowiem, zwłaszcza robotnik, jakiego wytworzył typ gospodarstwa naturalnego, robotnik zależny najzupełniej od dworu, był do niedawna elementem najzupełniej biernym pod względem politycznym. Jest on Polakiem, nie może być niczym innym, jest Polakiem z rasy, z języka, z obyczajów, lecz zgoła nie demonstruje zewnętrznie swojej polskości, bo nie ma ku temu żadnej okazji, bo nie żyje życiem publicznym, nie ma żadnej sposobności wypowiedzenia swoich poglądów politycznych. Raz na pięć lat oddaje kartkę wyborczą przy wyborach do parlamentu lub głosuje do sejmu; a i wtedy nie czyni tego świadomie, nie występuje aktywnie — głosuje, jak każe dwór lub ksiądz” (1903 r.).

Głosy na KPD i SPD w miejscowościach liczących ponad 2 tys. mieszkańców w niektórych wyborach do Reichstagu

Powiaty	Wybory z 20. II. 1921 r.				Wybory z 4. V. 1924 r.			Wybory z 20. V. 1928 r.			Wybory z 14. IX. 1930 r.			Wybory z 5. III. 1933 r.		
	Głosy ważne	SPD	USPD	KPD	Głosy ważne	VSPD	KPD	Głosy ważne	SPD	KPD	Głosy ważne	SPD	KPD	Głosy ważne	SPD	KPD
Barczewo	2.143	580	2	36	2.080	347	20	1.993	503	22	2.271	471	96	2.624	450	107
Biała	939	327	—	—	1.002	107	37	878	108	106	1.115	105	65	1.251	26	38
Biskupiec	2.624	621	73	72	2.670	581	41	2.862	795	22	3.142	433	297	3.703	306	341
Bisztynek	1.696	138	12	—	1.554	21	157	1.656	167	41	1.630	142	83	1.841	90	118
Elk	7.350	1.999	2	558	7.632	1.700	220	7.265	2.063	389	7.923	1.266	742	9.031	1.001	412
Giżycko	4.338	734	158	728	4.311	1.310	39	4.828	1.621	104	4.812	1.038	433	6.487	643	328
Jeziorany	1.622	147	—	—	1.621	259	4	1.517	186	12	1.597	81	122	1.786	67	92
Mikołajki	1.100	651	—	—	1.254	492	18	1.144	549	11	1.247	472	17	1.453	477	37
Miłomłyn	1.057	71	124	227	1.028	103	214	954	265	99	1.081	257	156	1.203	171	201
Mrągowo	2.703	863	—	146	3.439	453	380	3.896	1.048	232	4.258	1.229	213	4.869	682	274
Nidzica	2.726	855	23	83	2.691	495	84	3.235	889	23	3.351	829	96	4.431	346	178
Olsztyn	15.560	1.002	561	1.667	16.916	771	2.063	17.940	1.839	1.370	19.730	1.905	1.814	22.493	1.341	1.710
Olsztynek	1.183	188	—	77	1.231	101	19	1.388	164	45	1.377	234	54	1.676	186	87
Orzysz	1.278	592	—	—	1.376	412	33	1.417	548	18	1.478	434	95	1.862	378	51
Ostróda	8.020	1.594	304	1.011	8.045	1.377	642	7.382	1.894	325	7.687	1.795	476	9.207	1.263	389
Pasym	1.152	39	108	24	1.065	109	54	996	251	—	1.021	169	21	1.296	136	24
Pisz	2.094	265	37	329	2.306	467	42	2.440	319	409	2.713	341	236	3.188	223	309
Prostki	—	—	—	—	—	—	—	1.220	178	211	1.256	186	118	1.323	46	43
Reszel	2.105	184	47	142	2.072	227	36	2.257	361	20	2.443	314	124	2.704	406	146
Ryn	—	—	—	—	1.019	325	5	951	355	12	995	178	151	1.111	140	118
Szczytno	3.859	179	412	606	4.623	597	440	4.639	615	565	5.209	665	704	6.337	459	624
Wielbark	1.383	70	—	—	1.188	41	14	927	82	60	990	103	42	1.365	66	62
R a z e m	64.932	11.099	1.863	5.706	69.123	10.295	4.562	71.785	14.800	4.096	77.326	12.647	6.155	91.241	8.903	5.689

kowe. Wynika to chyba z półproletariackiego charakteru wsi z jednej, a drobnomieszczańskiego charakteru miast z drugiej strony, a może ze struktury narodowościowej regionu, gdzie wieś posiadała przewagę ludności narodowo uciskanej. Jest to jeszcze jeden temat dla badań szczegółowych.

Spośród mieszkańców Warmii i Mazur wyrosli przywódcy ruchu robotniczego. O ile przed pierwszą wojną kandydowali z tych ziem do Reichstagu wyłącznie socjaldemokraci zamiejscowi, to obecnie spotykamy na listach partii robotniczych przedstawicieli Warmii i Mazur.

W 1921 r. na liście wyborczej KPD spotykamy: na 5 miejscu Ryszarda Gałkę, metalowca z Olsztyna, na 14 miejscu Frycza Retkowskiego, chłopca z Gawrzyjałek, pow. Szczytno, na 16. miejscu Augusta Sebuleita, kolejarza z Olecka, na liście SPD z tegoż roku: na 7 miejscu Ernesta Herdera, prawnika z Elku, na 10 miejscu Bertę Haus, robotnicę z Grzegorzewa pod Orzyszem, na 15 miejscu Józefa Kiefela z Ukty.

W 1924 r. na liście wyborczej KPD spotykamy: na 6 miejscu Pawła Karohla, kolejarza z Olsztyna, na liście SPD w tychże wyborach: na 5 miejscu Ernesta Herdera, prawnika z Elku.

W drugich wyborach 1924 r. ze strony KPD kandydowali: na 4 miejscu Paweł Karohl z Olsztyna, na 9 miejscu Paweł Bergemann robotnik z Siedlisk, pow. Giżycko, ze strony SPD zaś: na 5 miejscu Ernest Herder z Elku.

W 1928 r. z ramienia KPD wysunięci byli: na 3 miejscu Franciszek Grzeski, robotnik z Olsztyna, na 9 miejscu August Sebuleit z Olecka, ze strony SPD zaś: na 13 miejscu Ewald Schnell, robotnik, działacz związkowy z Olsztyna, na 14 miejscu Paweł Brochowski, urzędnik kasy chorych z Ostródy.

W wyborach 1930 r. z Warmii i Mazur kandydowali z ramienia SPD: na 10 miejscu Paweł Brochowski z Ostródy, na 16 miejscu Piotr Chomse, robotnik, działacz związkowy z Olsztyna, z ramienia KPD: na 18 miejscu Franciszek Grzeski z Olsztyna¹⁰⁾.

Listy tych działaczy można by uzupełnić nazwiskami kandydatów, czy nawet posłów do sejmiku prowincjonalnego Prus Wschodnich, radnych miejskich i powiatowych itd. Zwracam przy tym uwagę, że ograniczam się tylko do rejencji olsztyńskiej i nie wymieniam takich działaczy jak Franciszek Rudnicki z Elbląga, poseł do Sejmu Pruskiego, jak August Piaskowski z Kętrzyna, Robert Stankiewicz z Węgorzewa i inn., którzy kandydowali do Reichstagu w latach 1921—1930.

Jest rzeczą interesującą stwierdzenie, ilu tych wybitnych działaczy było narodowości polskiej. Na podstawie informacji jednego z nich, Piotra Chomse, żyjącego dziś w Olsztynie, mogę stwierdzić, iż Polakami byli Franciszek Grzeski i Paweł Karohl¹¹⁾ wybitni działacze KPD. Wiadomo także, iż Polakiem był Frycz Retkowski a zapewne i wielu pozostałych. Opracowanie biografii działaczy rewolucyjnych Warmii i Mazur jest postulatem oczekującym spełnienia, jako konieczne uzupełnienie istniejącej literatury o bojownikach o wolność i polskość tej ziemi. Na marginesie chciałbym zaznaczyć, iż niektórzy działacze musieli być bojownikami dużego pokroju np. Franciszek Grzeski, który był wymieniony na liście wyborczej z 1928 r. na trzecim miejscu, przed późniejszym sekretarzem KPD okręgu Prusy Wschodnie, Walterem Schützem, a zatem w hierarchii partyjnej notowany był wysoko. Można także dodać, że kariera polityczna Wilhelma Girnusa, jednego z najwybitniejszych mężów stanu NRD, rozpoczęła się w Olsztyńskiem. Był on tu jednym z bardziej wybijających się agitatorów i działaczy organizacyjnych młodszego pokolenia w KPD. W znanym procesie szczytńskich komunistów znalazł się na ławie oskarżonych.

Wbrew niesłuchanie interesującej ulotce KPD, która zaczyna się od słów „walka o władzę nie rozstrzyga się przy pomocy kartki wyborczej, rozstrzyga się na ulicy”¹²⁾ — stwierdzić chyba jednak wypadnie, że w całym okresie 1921—1933 zagadnienie przejęcia władzy nie stało przed organizacjami KPD z Warmii i Mazur jako aktualne zadanie chwili najbliższej. Etożowa organizacja Czerwony Front (Rote Front) zorganizowana była i dzia-

¹⁰⁾ Statistik des Deutschen Reichs, Bände 291/III, 315/I, 315/III, 372/I, 382/I u. 434.

¹¹⁾ A. Wakar: Jubileusz Piotra Chomse, „Warmia i Mazury”, nr 9 z 1. V. 1957 r.

¹²⁾ Werner Sombart: Der proletarische Sozialismus, Jena 1924, Zweiter Band s. 442 u.f.

łała wyłącznie w okresie odpływu fali rewolucyjnej. Uwaga KPD koncentrowała się więc głównie na pracy organizacyjnej i propagandowej, do której zaliczyć wypadnie także i organizowanie manifestacji pierwszomajowych, na akcjach wyborczych oraz na walce o realną, najbliższą poprawę sytuacji klasy robotniczej w ramach istniejących warunków. Z tego powodu, właśnie z powodu najbardziej silnego zaangażowania się KPD tutaj w walce o warunki bytowe robotników, w walce o podwyżkę płac, o przestrzeganie czy skrócenie czasu pracy, w akcje strajkowe, w walkę o higienę i bezpieczeństwo pracy, w stan kas chorych, w poprawę warunków komunalnych itp. z tego właśnie powodu przeciwieństwa między organizacjami KPD i SPD na Warmii i Mazurach, mimo toczonej walki ideologicznej, mimo nawet faktu, że SPD dłuższy czas współuczestniczyła w rządach, które KPD zwalczała, powtarzam — przeciwieństwa te między tutejszymi organizacjami, będącymi wszak organizacjami dołowymi, nie były zbyt silne. Świadczą o tym wspomnienia działaczy, którzy jak np. komunista Jagiełło wysoko oceniał socjaldemokratę Herdera¹³⁾ lub jak np. socjaldemokrata Chomse wysoko cenił komunistę Grzeskiego¹⁴⁾.

Świadczą o tym życiorysy działaczy¹⁵⁾. Z życiorysów tych wynika, że fakty przechodzenia z jednej organizacji do drugiej w zależności od sytuacji, od odpływu czy przypiływu fali rewolucyjnej, zdarzały się pospolicie. W końcu lat dwudziestych, w okresie kiedy rozprawa Stalina z przeciwnikami wywoływała wzburzone dyskusje w całym ruchu robotniczym, nawet postawie KPD z Prus Wschodnich, jak Max Heydemann, wracali do socjaldemokracji, albo też tworzyli się odpryski w rodzaju lewicowych komunistów, którzy także i na Warmii i Mazurach usiłowali, acz bez powodzenia, prowadzić agitację wyborczą. Tak więc jestem zdania, że różnic, niewątpliwie zresztą istniejących zarówno ideologicznych jak i w metodach pracy organizacyjnej czy propagandowej, zachodzących między KPD i SPD tutaj, na Warmii i Mazurach, przeceniać nie należy. Tu różnice te należy, moim zdaniem, traktować jako różnice wewnątrz ruchu robotniczego. Poza nawias usunąć należy tylko zdecydowanie prawicowych socjaldemokratów, jak np. Winnig, który zresztą wystąpił z czasem z socjaldemokracją, przyłączając się do jej burżuazyjnego odprysku w postaci miniaturowej partii tzw. starych socjaldemokratów.

Nie chciałbym się zatrzymywać na zagadnieniach struktury organizacyjnej i metod pracy organizacyjnej KPD i SPD. Wywołałoby to bowiem skojarzenia czy porównania z chwilą obecną, co prowadziłoby, moim zdaniem, do ahistorycznych wniosków.

Jeżeli chodzi o pracę propagandową, to wydaje mi się, że głównym, zasadniczym, niemal jedynym instrumentem w tej dziedzinie była prasa partyjna. Działacze partyjni traktowali prasę jako trybunę, z której przemawiali do mas. Świadczy o tym wysoka ranga publicystów w hierarchii partyjnej. Zarówno w wyborach 1921, jak i obu wyborach 1924 r. czy wreszcie 1930 r. posłami KPD z Prus Wschodnich do Reichstagu, w trzech pierwszych wypadkach jedynymi, byli redaktorzy organów partyjnych. Zagadnienie historii prasy robotniczej, obsługującej Warmię i Mazury, jest także problemem wymagającym opracowania. Niestety, bez sięgnięcia do bibliotek NRD jest to zadanie nie wykonalne, pojedyncze egzemplarze np. „Echo des Ostens” są u nas zupełnymi unikatami.

Mówiąc o walce o realną poprawę bieżących warunków klasy robotniczej, należałoby omówić historię ruchu związkowego, związków zawodowych na Warmii i Mazurach. Temat to bardzo obszerny, wymagający osobnego opracowania. Wspomniałem poprzednio mimochodem o ruchu strajkowym. Warto choćby tylko zarejestrować fakt, iż w stosunku do okresu przedwojennego, kiedy np. w 1907 r. walciono o jedenastogodzinny dzień pracy, nastąpiła w wyniku rządów socjaldemokracji, albo w wyniku nacisku rewolucyjnego, znaczna poprawa w tej dziedzinie, wyrażająca się w dość szerokim ustawodawstwie socjalnym. Natomiast realne płace robocze, co

¹³⁾ Przemówienie Gustawa Jagiełły na pierwszym zjeździe byłych członków KPD i SPD z Warmii i Mazur w dniu 5. I. 1957, strona 24 maszynopisu dołączonego do protokołu z obrad Zjazdu, Archiwum KW PZPR w Olsztynie.

¹⁴⁾ A. Wakar: Jubileusz Piotra Chomse, „Warmia i Mazury” nr 9 z 1. V. 1957.

¹⁵⁾ W Archiwum KW PZPR w Olsztynie.

można by uzasadnić statystyką¹⁶⁾ udziału w dochodzie narodowym na głowę, według siły nabywczej z r. 1928 w r. 1932 były niższe niż w 1913 r. i wyrażały się według tego wskaźnika stosunkiem 74:100:67.

Warto jednak zaznaczyć, że w porównaniu do przeciętnego poziomu Rzeszy stosunek ten wyrażał się korzystniej, a mianowicie jak 63:100:77. Widąc zatem i na tym przykładzie, że klasa robotnicza Prus Wschodnich nadrobiła znacznie zacofanie, obserwowane w latach przed pierwszą wojną światową. Dodajmy, że w tego rodzaju organizacjach jak związki zawodowe czy kasy chorych działacze robotniczy Warmii i Mazur posiadali duże wpływy. Np. Piotr Chomse był wybitnym działaczem związków zawodowych, Paweł Brochowski czy — z żyjących — Gerhard Wittek zajmowali poważne stanowiska w kasach chorych itd. Ogrom zagadnień, związanych z problemem warunków bytowych klasy robotniczej Warmii i Mazur w okresie międzywojennym, wymaga opracowania.

Wymaga również opracowania fragment tego zagadnienia, mianowicie kwestia bezrobocia na Warmii i Mazurach. Zagadnienie to, jak wspomniałem, wiąże się z zagadnieniem ruchów migracyjnych, ponieważ całą nadwyżkę siły roboczej nawet z okładem wchłaniał w latach prosperity przemysł zachodnio-niemiecki. Gorzej było w latach kryzysów ekonomicznych, mimo, że majątki junkierskie, cierpiące na chroniczny brak siły roboczej, stanowiły dla rynku pracy Warmii i Mazur pewną rezerwę. Jednakże w r. 1933 w rejencji olsztyńskiej było zarejestrowanych 20,744 bezrobotnych, w tym 3180 kobiet. Ponieważ na utrzymaniu tychże bezrobotnych znajdowało się 29149 osób, razem więc, według danych spisowych, w r. 1933 na skutek katastrofy bezrobocia cierpiało 49893 osób, zatem 9 proc. całej ludności.

Hitleryzm, który w 1928 r. osiągnął na Warmii i Mazurach zaledwie ułamek procentu głosów w wyborach do Reichstagu, nagle w latach 1930—1932 przeistoczył się w poważną siłę polityczną, dominującą nad wszystkimi partiami politycznymi z wyjątkiem powiatów warmińskich, gdzie katolickie Centrum utrzymało do końca przewagę. Na podstawie analizy statystyk wyborczych wynika wszakże jasno, iż sukcesy swe NSDAP osiągało w zasadzie wyłącznie kosztem innych partii reakcyjnych lub umiarkowanych mieszczańskich. Aż do wyborów z 5 marca 1933 r., odbywających się już po objęciu władzy przez Hitlera, stan wpływów obu partii robotniczych nie uległ skurczeniu. Zostały one pokonane uderzeniem całej zjednoczonej w hitleryzmie reakcji społecznej, przy czym wynik walki został przesądzony poza terenem Prus Wschodnich.

Jako ostatnie zagadnienie chciałbym poruszyć sprawę stosunku ruchu robotniczego do sprawy polskiej na Mazurach i Warmii. Sprawy tej dotknął niedawno w swych wspomnieniach Karol Małłek¹⁷⁾. Zagadnienie to jest bardzo szerokie i wymaga osobnego opracowania. Mimoходом wspominałem o licznym udziale Polaków w poczcie czołowych działaczy robotniczych Warmii i Mazur. Jest to jedna i nie najważniejsza chyba strona zagadnienia. Sprawa osobistego patriotyzmu polskiego ogromnej liczby działaczy rewolucyjnych Warmii i Mazur nie budzi wątpliwości. I znów można się powołać na pamiętniki Gustawa Jagiełły¹⁸⁾, który pisze o zrozumieniu dla sprawy polskiej ze strony wybitnego socjaldemokraty Ernesta Herdera czy na wspomnienia Piotra Chomse, który mówi o patriotyzmie rewolucjonistów z Olsztyna: Grzeskiego, Karohla, Maczeja¹⁹⁾. Sądzę jednak, że sedno sprawy tkwi nie w uczuciowym zaangażowaniu większej lub mniejszej liczby działaczy, a w stosunku całej partii, całego ruchu, stanowisku, wyrażonym w uchwałach partyjnych. Niestety, uchwały zarówno SPD, USPD czy KPD w sprawie polskiej Warmii i Mazur są mi niedostępne (o ile, oczywiście, były podejmowane). Wydaje mi się, że w tej sprawie — w latach 1921—1933 — były dwa problemy, dwie strony zagadnienia: a mianowicie sprawa stosunku do języka polskiego na Warmii i Mazurach oraz sprawa przynależności państwowej Warmii i Mazur. Wydaje mi się, że w pierwszej sprawie zarówno KPD, jak USPD, jak i w mniejszym stopniu

¹⁶⁾ Statistisches Handbuch für die Provinz Ostpreussen, Königsberg 1938, s. 263.

¹⁷⁾ Karol Małłek: Wspomnienia, „Warmia i Mazury”, nr 8 z 15. IV. 1957 r.

¹⁸⁾ Cytowane wyżej przemówienie Gustawa Jagiełły, por. odsył. nr 13.

¹⁹⁾ A. Wakar: Jubileusz Piotra Chomse, „Warmia i Mazury”, nr 9 z 1. V. 1957 r.

także i SPD, przeciwstawiały się wszelkim hecom antypolskim. Świadczyć mogłyby za tym dokumenty, opublikowane przez Jana Baczewskiego, w sprawie poparcia starań o szkoły polskie przez frakcję komunistyczną w sejmie pruskim²⁰⁾. Świadczyć także mogą argumenty na rzecz socjaldemokratów niemieckich, przytoczone przez Limanowskiego w jego broszurce²¹⁾. Jeśli natomiast idzie o sprawę drugą, o sprawę przynależności państwowej Warmii i Mazur, to wydaje mi się nader wątpliwe, aby KPD, nie mówiąc już o SPD, zajmowała jakieś określone stanowisko. Nie spotkałem się także z jakimiś dowodami zainteresowania KPP sprawą polską Warmii i Mazur, poza propagandową broszurą komunizującej Stefanii Sempołowskiej, wydaną w okresie plebisytu²²⁾. Kierownictwo KPP działało w okresie 1921—1933 w pewnych latach z Gdańska, lub z Gliwic, na terenie Warmii i Mazur nie był chyba nigdy w tamtych latach żaden z wybitniejszych działaczy partii polskiego proletariatu. Wydaje mi się, że w tym okresie wszelkie problemy, związane z przesunięciami granic, były dla komunistów, zarówno polskich jak i niemieckich, w przededniu spodziewanej rewolucji światowej, a nawet w obliczu bieżących zadań walki o poprawę bytu klasy robotniczej, zagadnieniami mało istotnymi, drugorzędnymi. Sprawa ta, powtarzam, wymaga, oczywiście, szczegółowych badań.

Ostatnią stroną tego samego zagadnienia jest sprawa stosunku ruchu polskiego Warmii i Mazur do ruchu robotniczego tych ziem. Wydaje mi się, że poza sympatią ludowców mazurskich do ruchu socjalistycznego, podkreśloną przez Limanowskiego²³⁾, a uwypukloną ostatnio w szkicu Bogusława Leśnodorskiego²⁴⁾ trudno znaleźć jakieś dowody, świadczące o istniejących w interesującym nas okresie powiązaniach. Trudno zresztą wyciągać dalej idące wnioski, ponieważ ruch polski na terenie Warmii i Mazur nie stanowił nigdy, poza powiatami warmińskimi, poważniejszej siły. Warto jednak zwrócić uwagę — czyniłem to już kiedyś²⁵⁾ — na zupełny zanik wpływów politycznych ruchu polskiego nawet na terenie południowej Warmii po r. 1924. Podczas, gdy przed wojną procent głosów na kandydata z listy polskiej sięgał 30—40 proc., a w jednym wypadku przekroczył nawet 50 proc., to po wojnie, a zwłaszcza po 1924 procent ten maleje w sposób katastrofalny.

Zupełnie odwrotne zjawisko obserwowaliśmy na tym terenie, jak pamiętamy, w odniesieniu do krzywej, ilustrującej rozwój ruchu robotniczego. Mam wrażenie — szczegółowo to uzasadniłem gdzie indziej — iż jesteśmy tu świadkami dwu stron tego samego procesu. Na Warmii i Mazurach dokonał się w omawianym okresie ogromny przewrót pojęć, ogromny przewrót umysłowy. Nieuwzględnianie tego faktu w pracy politycznej organizacji polskich, a opieranie jej na momentach tradycyjalnych, a więc przeżywających się, było obok obiektywnych przyczyn subiektywnym powodem zaniku wpływu i zasięgu ruchu polskiego na Mazurach i Warmii.

²⁰⁾ „Rzeczywistość”, dodatek społeczno-kulturalny „Głosu Olsztyńskiego” z 2. VI. 1956 r., nr 10.

²¹⁾ B. Limanowski: „Mazowsze Pruskie” s. 23 i 25.

²²⁾ S. Sempołowska: „Mazury Pruskie”.

²³⁾ B. Limanowski: „Mazowsze Pruskie”, s. 23 i 53.

²⁴⁾ Bogusław Leśnodorski: „Niektóre zagadnienia dziejów Warmii i Mazur w latach 1918—1920”, Kwartalnik Historyczny nr 4—5, 1956, s. 412 i 416. Tegoż autora: Polska — Prusy Wschodnie... — „Warmia i Mazury”, nr 8 z 1. VII. 1956 r.

²⁵⁾ A. Wakar i B. Wolski: Sześć wieków Olsztyna, Olsztyn 1956, s. 72 i nast. Także: A. Wakar: „Historiografia czy hagiografia”, „Warmia i Mazury”, nr 11 z 15. IX. 1956 r.